

کشف کتیبه صخره‌ای اورارتی روستای شیشه

رسول بشاش

عضو هیات علمی سازمان میراث فرهنگی

چکیده

در بررسیهای باستانشناسی در شهر یور سال ۱۳۷۷، آقای دکتر علی رضا هژبری نوبری، در ارتفاعات روستای شیشه در استان آذربایجان شرقی، کتیبه‌ای صخره‌ای از نوع طاقچه‌ای به خط میخی و زبان اورارتی را کشف کرد.

بدین ترتیب سند ارزشمند دیگری به اسناد دوره تاریخی اورارتی در آذربایجان افزوده شد. در مطالعات اولیه و قرائت اثر به جای مانده از این کتیبه که مضمون مشخصی از آن به دست می‌آید، آنچه که به طور قطع آشکار می‌شود، این است که کتیبه به دوران پادشاهی آرگیشتی (دوم) پسر روسا فرمانروای کشور اورارتو در سالهای ۶۸۰-۷۱۲ قبل از میلاد مربوط است.

کلید واژه‌ها: اورارتو، کتیبه، روستای شیشه، خط میخی، مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

۱- مقدمه

کتیبه کشف شده در محدوده ۴۰ کیلومتری شمال شرقی شهرستان اهر به طول جغرافیایی ۲۷ ۲۶ ۲۸ و عرض جغرافیایی ۵۹ ۲۱ ۴۷ و ارتفاع ۱۹۶۹ متر از سطح دریا در میان ارتفاعات مشرف به روستای شیشه، یکی از روستاهای دهستان ورگهان بخش هوراند شهرستان اهر قرار دارد (عکس ۱). این کتیبه که در محل به نام صاندوق داشی (سنگ صندوق) معروف است، در

1. Vargahan

2. Hurand

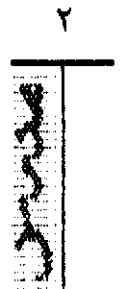
دارد (عکس ۱). این کتیبه که در محل به نام صاندوق داشی (سنگ صندوق) معروف است، در طاقچه‌ای مستطیل شکل به ابعاد تقریبی $10 \times 90 \times 140$ سانتیمتر حجاری شده است (عکس ۲). میزان آسیب دیدگی کتیبه در محل نوشته‌ها متأسفانه بسیار زیاد است، به طوری که از شانزده سطر کل کتیبه فقط سایه محوی از یازده سطر نخست (البته در شرایط استثنایی از تابش نور) و اثر خطی از واژگان چهار سطر انتهایی توأم با شکستگی‌هایی باقی مانده است (عکس ۲). به طور کل مقدار آسیب دیدگی و ساییدگی خطوط کتیبه را شاید بتوان تا ۸۰ درصد تخمین زد (عکس ۲).

در استان آذربایجان شرقی، اطراف شهرستان سراب و در محدوده روستاهای رازلیق و نشتبان قبلاً دو کتیبه صخره‌ای از همین فرمانروا به دست آمده است [۱].

مضمون کتیبه‌ها بنا بر قرائت‌هایی که بندیکت [۲] و سالوینی [۳] ارائه داده اند شرح یک حرکت جنگی مربوط به آرگیشتی دوم، تسخیر چند سرزمین و دو شهر و بنای چند قلعه شهر نظامی مهم است که از لحاظ سوق الجیشی چنانکه از مضمون خود کتیبه‌ها استفاده می‌شود نقش مهمی در ارتقای نیرو و قدرت کشور اورارتو و تسخیر و انقیاد کشورهای دشمن داشته‌اند.

محتوای کلی کتیبه روستای قلعه شیشه شانزده سطر شکسته و محو شده است و با تفاوت‌هایی تکرار متن دو کتیبه رازلیق و نشتبان است که در این نقطه از دامنه کوه سیلان به دست آمده است. اکنون بهتر است قبل از بازسازی تطبیقی حل کتیبه، بخش‌های واضحتر به جای مانده برای جایگزینی و اتصال به بخش‌های شکسته یا محو شده به کمک عکس‌های برداشته شده از کتیبه استنساخ و قرائت شود تا بازسازی این کتیبه محو شده با مقایسه آن با کتیبه‌های مشابه خود بهتر انجام شود. شش سطر آخر کتیبه یعنی از سطر ۱۱ تا آخر سطر ۱۶ صرف نظر از جاهایی که شکسته یا محو شده‌اند، با جاهای پس و پیش خود قابل انطباقند و خوشبختانه از وضوح خوبی برای استنساخ برخوردارند.

با کمک آثار به جا مانده سعی شده است جاهای آخر سطرهای ۸، ۹، ۱۰ تا اندازه‌ای استنساخ و بازسازی شوند، ولی از سطر ۸ به بالا، یعنی سطرهای ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲ و ۱، تلاش شده است بر پایه

1. W.C. Bendict

2. Beatice A. Salvini, Mirjo Salvini

استنباط مبتنی بر تکراری بودن این کتیبه با دو کتیبه که مربوط به آرگیشتی پادشاه اورارتو در رازلیق و نشتبان که هر سه درباره یوردشهر خالدی نگاشته شده‌اند به روش انطباق و استنتاج البته بدون استنساخ. هجانویسی شده و قرائت کردند.

۲- استنساخ شش سطر بخش آخر کتیبه که سالمتر باقی مانده است

11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
تألیف: جامع علوم انسانی

۲-۱- هجانویسی شش سطر آخر

11. iš-tú-bi te-ru-bi ti-ni ^Dhal-di-e-ir-du- URU
12. KUR bi-a-na-ú-e uš -ma-a-še KUR lu-lu-i na-a
13. pa-hi-a-i-di-^lar-gi-iš-ti-še ^lru-sa-hi-ni-še a-li
14. a-lu-še i-ni DUB-te pi-tú-li-e a-lu-še ti-li-e
15. ma-si-e ti-ni te-li-e tú-ri-ni-ni ^Dhal-di-še ^DiŠKUR-še
16. ^DUTU-še [DINGIR MEŠ-še] ma-a-ni ^DUTU-ni pi-i-ni

۲-۱-۱- ترجمه شش سطر آخر

۱۱. مستحکم ساختم و به نام یورد شهر^۱ خدای خالدی نامیدم.
  ۱۲. برای قدرت کشور اورارتو و انقیاد کشورهای دشمن.
  ۱۳. آرگیشتی پسر روسا می‌گوید
  ۱۴. کسی که این سنگ نبشته را آسیب رساند، کسی که آن را محو کند.
  ۱۵. و نام خود را بر آن نهد خدای خالدی، خدای تئیشبا (باد)
  ۱۶. خدای شیوئینی (آفتاب) و (دیگر خدایان) او را از پناه آفتاب محروم بدارند.
- استنساخ بازسازی شده سطرهای ۹۸ و ۱۰ (بنابر تشخیص آثار ضعیف به جامانده
هجاهای di a di آخر سطور)

8 URU [??] ha-ú-bi KUR.MEŠ ha-ú-ú-li
9 me-ší-ni pi-i a-al-du-bi e-a
10 i-na É.GAL gu-nu-ša-a ha-u-bi ši-di

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۲-۲- هجا نویسی سطرهای ۹۸ و ۱۰

8. URU [??] ha-ú-bi KUR.MEŠ ha-ú-ú-li
9. me-ší-ni pi-i a-al-du-bi e-a
10. i-na É.GAL gu-nu-ša-a ha-u-bi ši-di

۱. نگارنده اصطلاح 'یورد شهر' را در ترجمه فارسی از متن اورارتی مترادف -irdu URU- به معنی 'بنده شهر' یا 'تابع شهر' به کار می‌برد. بندیکت این واژه را با ترجمه vassal به همان معنی 'بنده شهر' می‌آورد. ولی سالوینی چنین تقطیع معنایی قائل نیست و آن را به صورت argistirdu URU^۱ یکجا به نام شهر آرگیشتی^۲ دو خوانده و ترجمه می‌کند.

۲-۲-۲- ترجمه سطرهای ۸، ۹ و ۱۰

۸. شهر؟ سرزمینهایی که من تسخیر کردم

۹. بر آنها خراج مقرر کردم و

۱۰. این دژ را در جنگ تسخیر کردم و

۲-۳- هجانویسی ۷ سطر محو شده ابتدای کتیبه که بدون استتساخ بازخوانی و پیشنهاد شده است.

1. ^D hal-di-ni-ni al-su-i-ši 'ar-gi
2. iš-ti- še 'ru-sa-hi-ni-še a-li ša-ša-di
3. KUR ar-hu-ú-e iš-ti-ni-a-s. ka-ru-bi
4. é.KUR ú-šú-lu-ni-i KUR-ni KUR bu-qu-ú-e
5. KUR-ni ku-ú-t. é-a-di pa-ri ÍD mu-na-i-di
6. i-šá-ni bi-di-a-di ka-ru-bi KUR gir?-ni?
7. KUR gi- tú-ha-ni-ni KUR tu-iš-du-ni

۲-۳-۱- ترجمه ۷ سطر محو شده ابتدای کتیبه

۱. به حول و قوه خدای خالدی آرگیشتی

۲. پسر روسا می‌گوید: جنگ کردم.

۱. نام این شهر در کتیبه شیشه باید نام دیگری نسبت به دو نام کتیبه‌های رازلیق و نشنجان باشد. بندیکت این دو نام را به ترتیب به صورت URU ru-u-tum?-ni-e و URU e-ú-[x-x]ni و سالوینی آنها را به شکل ^{URU}ru-[x-]-ni-tar-ni و ^{URU}e-ú-[x-x]-ni قرائت می‌کنند.

۲. واژه‌ای را که بندیکت ša-ša-di می‌خواند و آن را 'جنگ کردم'، 'مبارزه کردم' ترجمه می‌کند، سالوینی به صورت a-ša-di قرائت کرده و ضمن تأیید ترجمه بندیکست آن را با افعال set up (settled) به معنی 'مستقر شدن' معنی می‌کند.

۳. در سرزمین آرهو^۱ از آنجا فتح کردم^۲.
۴. سرزمین اوشولو و سرزمین بوقورا.
۵. به رودخانه مونا^۳ رسیدم.
۶. از آنجا برگشتم و تصرف کردم سرزمین گیر؟^۴
۷. و سرزمین گیتوهانی و سرزمین طوئیشدو را

اکنون پس از مطالعه و قرائت بخش بخش کتیبه به نسبت وضوح و محو شدگی آن به ترتیبی که نشان داده شده، بهتر است برای جمع‌بندی بحث، همه کتیبه را با بخشهای استنساخ شده با اطمینان بیشتر یا کمتر و نیز قسمتهایی را که فقط برای بازسازی هجانویسی و ترجمه شده‌اند یکجا بیاوریم.

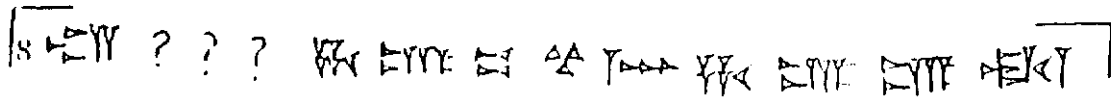
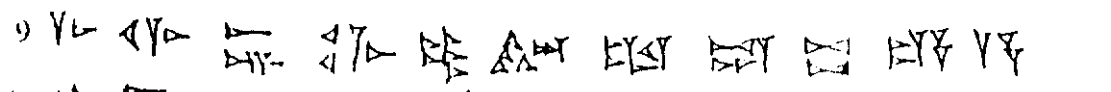
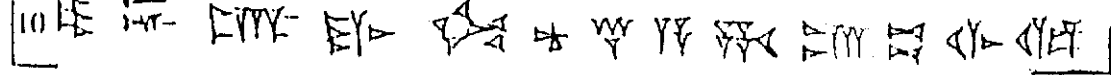
1. ^Dhal-di-ni-ni al-su-i-ši¹ ar-gi
2. iš-ti-še¹ ru-sa-hi-ni-še a-li ša- ša-di
3. KUR ar-hu-ú-e iš-ti-ni-a- ši ka-ru-bi
4. é. KUR ú-šú-lu-ni-i KUR-ni KUR bu-qu-ú-e
5. KUR- ni ku-ú-ťé-a-di pa-ri ÍD mu-na-i-di
6. i-šá- ni bi-di-a-di ka-ru-bi KUR gir?-ni?
7. KUR gi-tú-ha-ni-ni- KUR tu-iš-du-ni

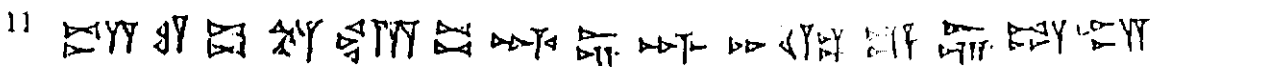

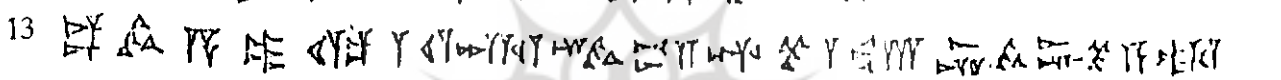
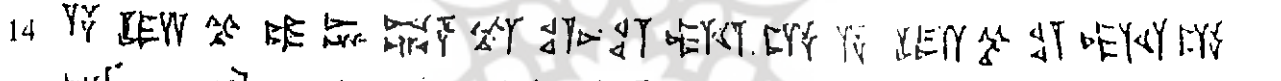
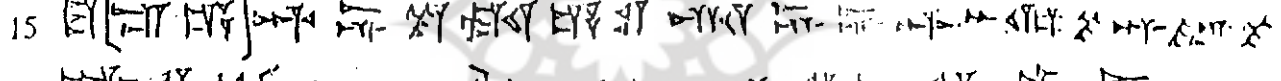

۱. متأسفانه هیچ کدام از نام مکانهای دو کتیبه رازلیق و نشتبان و همچنین کتیبه شیشه امروزه از لحاظ شکل و شباهتهای آوایی قابل انطباق با نام شهرها و نام مناطق فعلی محل کتیبه‌ها نیستند. لذا نگارنده به دلیل طرح بحث و فحص بیشتر در این خصوص که در هر حال به مکانیابی نام محلها مربوط می‌شود امکان مطابقت نام آرهو یا ارهورا با صورت گرفتن قلب همخوانهای ز و ه در نام فعلی اهر یا اهر پیشنهاد می‌کند.

۲. هجایی را که بندیکت در آخر صرف فعل ka-ru-bi-e? با تردید و علامت e- خوانده است، سالوینی آن را علامت واژه نگار KÚR به معنای دشمن می‌خواند.

۳. نامی که به صورت mu-na بعد از واژه نگار ÍD می‌آید که معمولاً برای نام رودخانه‌ها آورده می‌شود و بندیکت آن را رودخانه مونا ترجمه کرده است، سالوینی با استناد به نظر ملیکشویلی G.A. Melikishvili و دیاکونوف I.M. Diakonoff واژه خود mu-na را رودخانه ترجمه می‌کند.

۴. نام سرزمین گیر؟ را که بندیکت با تردید و علامت سؤال به صورت KUR gir?-ni می‌خواند سالوینی به صورت KUR gir-du-ni خوانده و آن را سرزمین گیر دو ترجمه می‌کند.

[8] ? ? ?
 9
 [10]

- 11
- 12
- 13
- 14
- 15
- 16

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

۳- توضیح نکته‌ها

همان طور که قبلا اشاره شد قرائت استنتاجی سطرهای ۱ تا ۷ بنابر مضمون ۶ سطر آخر کتیبه که قابل استنساخ و قرائت به صورت مطمئن تری بودند و نیز به کمک اثر بسیار ضعیف بعضی از هجاها مثل هجاهای واژه Ka-ru-bi در سطر ۲ یا هجای e در آخر سطر ۴ احتمالا مربوط به نام سرزمین KUR bu -qu-u-e ، با مقایسه و تطبیق بامتنهای دو کتیبه رازلیق و نشتیان بدون استنساخ فقط هجانویسی و پیشنهاد گردید. سه سطر ۸، ۹ و ۱۰ نیز با کمک پیوند و ارتباط معنایی شش سطر استنساخ شده بخش آخر کتیبه و هفت سطر اول با توجه به هجاهای آخر هر سطر که بسیار تار و محو است استنساخ و جایگزین گردیدند. شش سطر

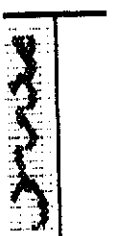

آخر یعنی سطرهای ۱۱ تا آخر سطر ۱۶ هم همان طور که گفته شد خوشبختانه به دلیل سالمتر ماندنشان صرف نظر از بعضی هجاها و کلمات که شکسته و محو شده‌اند استنساخ، هجانویسی و ترجمه شده‌اند.

تفاوت بارز بین متن کتیبه شیشه با دو کتیبه اشاره شده دیگر، گذشته از تفاوت‌های جزئی که به آنها خواهیم پرداخت حذف عبارت شاه نیرومند، 'شاه عالم' شاه شاهان و سرور شهر طوشپا^۱ است. تفاوت دیگر باید نام متفاوت شهر تسخیر شده در این منطقه باشد، چرا که نامهای دو شهر در کتیبه‌های رازلیق و نشتبان با توجه به قرائتهای ارائه شده متفاوت است. عبارت 'کسی که این سنگ نبشته را نابود کند، کسی که آن را محو کند و نام خود را بر آن نهد...' در کتیبه شیشه، در متن کتیبه رازلیق چنین می‌آید: 'کسی که نام مرا محو کند یا این سنگ نبشته را آسیب رساند...' و در کتیبه شکسته شده نشتبان به طور ناقص چنین آمده: 'کسی که این سنگ نبشته را نابود کند...' تفاوت دیگر نام شهرهایی است که در سه کتیبه می‌آیند. البته نام شهر کتیبه شیشه به هیچ وجه برای نگارنده روشن نشده است، ولی نامهای دو شهر کتیبه‌های رازلیق و نشتبان به ترتیب در رازلیق به صورت URU ru-u-tum?ni-c و در نشتبان به شکل خوانا و ناقص URU e-ú(xx)-ni می‌آید که کاملاً با نام شهر کتیبه رازلیق متفاوت است.

سرانجام، دژهایی که پس از تصرف آنها در جنگ، مستحکم بنا شده و مجدداً نامگذاری شده‌اند در کتیبه رازلیق 'argiš ti-irdu URU' یورد شهر آرگیشتی و در کتیبه شیشه به صورت 'Phaldie-irdu URU' یعنی یورد شهر خالدی می‌آید، ولی در کتیبه نشتبان بنا بر شکستگی قسمت‌های بیشتر کتیبه احتمالاً از ذکر نام چنین دژی که نام قدیم همین دژ به سنگلاخ مبدل شده دوره اورارتویی باید باشد اثری نیست. آیا نام روستای نشتبان که به نام گیرخ گیزلار (چهل دختران) نیز معروف است امکان ندارد که به دلیل وجود همین سنگ نبشته به نشتبان معروف شده باشد؟ زیرا در گویشهای آرامی از جمله آرامی کتاب مقدس واژه نبشته یا نوشته به صورت‌های

۱. واژه šú-RA-ú-c را در کتیبه رازلیق بندیکت universe "عالم" معنی می‌کند. در حالی که سالوینی آن را با علامت سؤال 'armed?' مسلح ترجمه کرده است.

neštwân یا neštwânê که در اصل باید صورت آرامی شده واژه نبشته یا نوشته فارسی یا nēpšêtak و در صورت مصدر nēpšêtan پهلوی باشد می‌آید [۴].

۴- نتیجه‌گیری

آثار مکتوب و مستند، برای بازسازی جغرافیای تاریخی هر منطقه مهمترین نقش را ایفا می‌کنند. پادشاهان اورارتویی برای اثبات وجود خود در سرزمینهای مجاور و تحت سلطه کتیبه‌هایی را از خود به یادگار گذاشته‌اند. مستندات باستانشناسی قلعه شیشه و مضمون کتیبه موجود در این قلعه سند دیگری است برای نشان دادن قلمرو اورارتو و ارتباط تنگاتنگ سیاسی و اقتصادی و مذهبی این منطقه با دولت اورارتو. نوع معماری و نمونه سفالهایی که در این قلعه به دست آمده نشانگر تعلق آن به مردمانی غیر اورارتویی است و کتیبه موجود در آن از جنگ و تسخیر این قلعه به وسیله آرگیشتی دوم حکایت می‌کند. پس نیروی بازدارنده‌ای که موفق به ساخت چنین معساری شده و به مقابله با این پادشاه برآمده کدام نیرو بوده است؟ این مطالعات ما را برآن می‌دارد که در مورد اوضاع سیاسی منطقه در آن مقطع زمانی تأمل بیشتری بکنیم و دریچه‌ای است به سوی مطالعات آینده در این زمینه.

۵- منابع

[۱] دکتر مشکور، محمد جواد، تاریخ اورارتو و سنگ نبشته‌های اورارتی در آذربایجان، مؤسسه مطالعات و بررسیها و کاوشهای علمی و هنری و تاریخی ایران باستان، ۱۳۴۵، صص. ۸۰-۸۱.

[2] Benedict, W.C. "Two Urartian Inscian Inscriptions From Azerbaijan" *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. XIX, 1965. pp. 35-40.

[3] Beatic, A., Salvini & Mirjo Salvini, *The Urartian Rock Inscriptions of Razliq and Naghteban* (East Azerbaijan, Iran) studies Micence Ed Egeo - Anatolici, Fascicolo XLI/-1999.

[۴] دکتر مشکور، محمد جواد، فرهنگ تطبیقی عربی با زبانهای سامی و ایرانی، انتشارات بنیاد

فرهنگ ایران، ج ۲، ۱۳۵۷، ص. ۸۸۷.

شکل ۱

